

BOLALAR IQTIDORINI RIVOJLANTIRISHNI BOSHQARISHNING TUZILMA-FUNKSIONAL MODELII

Raximov F.R.

*Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi Shahrisabz shahar
ixtisoslashtirilgan maktabi direktori*

Tayanch soʻzlar: bolalar iqtidori, rivojlantirish, boshqarish, tuzilma-funksional modeli.

Ключевые слова: одаренность детей, развитие, управление, структурно-функциональная модель.

Key words: children's talent, development, management, structure-functional model.

Kirish. Boshqaruv tuzilmasi ostida biz boshqaruv va boshqariladigan quyi tizimlarning, ularning oʻzaro taʼsirlashadigan va boshqaruv jarayonida oʻrniga muvofiq tartibga solinadigan tashkil qiluvchi boʻgʻinlarining ajralmas tuzilmasini tushunamiz [4, 47-bet].

Bolalar iqtidorini rivojlantirishning boshqaruv modeli tuzilmasini aniqlashda biz boshqaruvning toʻrtta darajasini ajratib koʻrsatuvchi M.M.Potashnik fikriga qoʻshilamiz: direktor darajasi; muavinlar va maʼmuriyatning boshqa aʼzolari darajasi; oʻqituvchilar, tarbiyachilar darajasi; oʻquvchi darajasi. Har bir darajada gorizontaal boʻyicha tashkiliy birlashmalar, guruhlar, komissiyalar, kengashlar va boshq. oʻz tuzilmasi ochilib boradi.

Tuzilma-tashkiliy jihat nuqtai nazaridan, bolalar iqtidorini rivojlantirishni maktab ichidagi boshqarish quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

- rahbariyat apparati (direktor, oʻquv-uslubiy, ilmiy, uslubiy va tarbiyaviy ishlar boʻyicha direktor oʻrinbosarlari, uslubiy birlashmalarning rahbarlari);
- kollegial boshqaruv organlari (pedagogik kengash, ilmiy-uslubiy kengash, uslubiy birlashmalar, ijodiy guruhlar, tarbiyachilar yigʻilishlari);
- talabalarning oʻz-oʻzini boshqarish organlari (oʻz-oʻzini boshqarish kengashi, tashabbus va ijod markazi, sinf kengashlari, yotoqxon kengashi);

Maktab ma'muriy "vertikal" deb ataladigan boshqaruvni hamda ijtimoiy-kasbiy pedagogik "gorizontal" boshqaruvni tashkil etish bilan ifodalanadi. Boshqaruv darajalarining har biri boshqaruv subyektlarining ta'sir ko'rsatish zonasiga ham gorizontal, ham vertikal bo'yicha albatta kiradi. Vertikal va gorizontal boshqaruvning keltirilgan modelida ikkita omil ajralib turadi: asosiy funksiyalarning bir vaqtning o'zida integratsiyasi bilan ularni taqsimlash bo'yicha ixtisoslashuv va o'quv jarayonini ta'minlash uchun zarur bo'lgan mehnat hajmi. Ushbu model boshqaruv subyektlari o'rtasidagi aloqaning o'ziga xos xususiyatiga ega bo'lgan demokratik markazlashtirilgan va maqsadga yo'naltirilgan tizimni ifodalaydi; boshqaruv mexanizmining mohiyati huquq, majburiyat, mas'uliyat va vazifalarni pastdan yuqoriga topshirishdan iborat. Bunday boshqaruv har bir ishtirokchiga shaxsiy va jamoaviy ish natijalari uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga imkon beradi. Modelda to'rt daraja o'zgarishsiz qoladi. Iyerarxik zinapoyaning har bir pog'onasida biz faoliyatning asosiy funksiyalari, mazmuni va yo'nalishini tavsifini berdik. Barcha darajadagi funksiyalar asosan bir xil bo'ladi, ammo mazmuni jihatidan yuqori darajada ular strategik tabiatga, quyi darajalarda esa taktik-faoliyatli tabiatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz qo'llagan boshqaruv va boshqariladigan quyi tizimlarni modellashtirish boshqaruvni tizimli ko'rish vazifasini osonlashtiradi, boshqaruv subyektiga tizimni boshqarish funksiyalarini oqilona tanlash imkoniyatini beradi. Tashkilot modelini loyihalashning istiqbolli usuli bo'lib maqsadli tuzilma tuzish, ya'ni boshqaruv tizimlarida markazlashtirish va markazsizlashtirishning optimal nisbatlarini izlash asosida, rejalashtirish va nazorat qilish shakllarida, maktab jamoasidagi har bir toifadagi xodimlarning, o'quvchilarning, shuningdek, ota-onalar va jamoatchilikning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni nazarda tutgan boshqaruvning shaxs va jamiyat manfaatlarini bilan eng samarali bog'lanishi uchun boshqaruv funksiyalarini taqsimlashga asoslangan blok-maqsadli tuzilmalarni qurish hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshqaruv uning faoliyatining alohida ajralgan qismini, boshqaruvda bo'linish va ixtisoslashuv mahsulini ifodalovchi funksiyalar orqali amalga oshiriladi [2, 38-bet]. Boshqaruv modelining funksional tarkibini ko'rib chiqishda biz P.I.Tretyakov tomonidan taklif qilingan funksiyalar tizimiga amal qilib, unga quyidagi funksiyalar kiradi: axborot-tahliliy, motivatsion-maqsadli, rejalashtirish-prognostik, tashkiliy-ijro, nazorat-diaagnostika va tartibga solish-tuzatish funksiyalari. Biroq, E.V.Yakovlev fikriga qo'shib, biz tizimni mobilizatsion funktsiya bilan to'ldirishni zarur deb hisoblaymiz. Bolalarning iqtidorini rivojlantirish muammolarini hal qilish uchun barcha mavjud resurslarni (materiallar, kadrlar va boshq.) jalb qilish sifatida

talqin qilinadigan ushbu funksiya qolgan funksiyalarni “markazlashtiradi” va butun ta’lim faoliyatining “motori” bo‘lib hisoblanadi.

Taklif qilingan funksiyalar tizimini tavsifini beramiz.

Axborot-tahliliy funksiya bolalar iqtidorini rivojlantirish nuqtai nazaridan boshqariladigan va boshqaruvchi quyi tizimlarning holatini aniqlash, uni tahlil qilish va ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilariga yetkazishni o‘z ichiga oladi. Har bir quyi tizim uchun axborotning uchta darajasi ajratiladi: ma’muriy-boshqaruv, jamoaviy-kollegial, o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish darajasi. Bundan tashqari, shuni ta’kidlash kerakki, o‘z vaqtida optimal tarzda tashkil etilgan maksimal to‘liq va fanga oid muayyan axborot boshqaruv faoliyatining samarali tizimi uchun asos yaratadi. Shuningdek, u tahliliy ish jarayonida ma’lumotlarni tabaqalashtirish optimal darajasini va integratsiyasini qo‘llab-quvvatlab, qaytar aloqani ta’minlaydi. Shunday qilib, axborot-tahliliy faoliyat, shu jumladan, o‘ziga xos refleksiv komponent funksiyasini ham bajaradi.

Tahlil va natijalar. Boshqaruvning motivatsion-maqsadli funksiyasi bolalar iqtidorini rivojlantirishni boshqarish tizimining shunday holatiga erishishni nazarda tutadiki, unda tizimning barcha ishtirokchilari o‘z zimmlariga yuklangan vazifalaridan kelib chiqib, shaxsiy va ijtimoiy maqsadlarga muvofiq ishlarni bajaradilar. Ushbu qoidaning markaziy nuqtasi bo‘lib shaxsiy maqsadlar va jamoa maqsadlarining muvofiqashtirilganligi hisoblanadi.

Rejalashtirish-prognostik funksiya bolalarning iqtidorini rivojlantirishni maktab ichidagi boshqarish maqsadlarining ularga erishish jarayonining asosiy bosqichlari bilan bog‘liqligini ifodalaydi. Mohiyatan, rejalashtirish va prognozlash maqsadlarni optimal tanlash va ularga erishish dasturlarini ishlab chiqishga qaratilgan faoliyat bo‘lib hisoblanadi.

Tashkiliy-ijro funksiya bolalarning iqtidorini rivojlantirishni boshqarish bo‘yicha belgilangan maqsadlarga mos keladigan boshqaruv modellarini qurish va ularni o‘quv rejalari, dasturlari, texnologiyalari va boshqaruv qarorlari tizimi orqali amalga oshirishni nazarda tutadi.

Bolalar iqtidorini rivojlantirishni boshqarishning nazorat-diagnostik funksiyasi ta’lim jarayonining turli bosqichlarida bolalar iqtidorini rivojlantirish darajasining aniq diagnostik o‘lchovlarini ishlab chiqish va ulardan foydalanishni ta’minlashga qaratilgan. Bundan tashqari, u kvalimetrik yondashuv asosida olingan ma’lumotlarni tahlil qilish va baholashni, so‘ngra ushbu ma’lumotlarni hisobga olgan holda faoliyatga tuzatishlar kiritishni nazarda tutadi.

Tartibga solish-tuzatish funksiyasi boshqaruv jarayoniga o‘z vaqtida tuzatishlar kiritishga qaratilgan faoliyat sifatida amalga oshiriladi. Tartibga solish-tuzatish funksiyasini amalga oshirish samaradorligi sezilarli darajada

nazorat-dagnostika funksiyasini amalga oshirishga bog‘liq. Nazorat-dagnostik funksiyasi qanchalik obyektiv ma’lumotni taqdim etsa, boshqaruv jarayonining “tartibga soluvchilari” faoliyati tuzatish nuqtai nazaridan shunchalik ishonchli bo‘ladi. Bundan tashqari, axborot-tahliliy funksiya orqali aniqlangan ziddiyatlarning kelib chiqishi va tabiatiga qarab, tartibga solish-tuzatish funksiyasi boshqaruv zanjirining har qanday turiga chiqishni ta’minlab, buzilgan o‘zaro ta’sirni prognostik belgilangan holatga nisbatan optimal darajaga olib keladi.

Mobilizatsion funksiya bolalarning iqtidorini rivojlantirish muammolarini hal qilish uchun moddiy, kadrlar va boshqa turdagi resurslarni jalb qilishdan iborat bo‘lib, pedagogik tizimning o‘z-o‘zini rivojlantirishning ichki tendensiyalarini saqlashga qaratilgan. Boshqaruv jarayonini tashkil etuvchi bo‘g‘inlarning tarkibi va ketma-ketligi nisbatan mustaqil faoliyat turlari sifatida qaraladi. Shu bilan birga, ularning barchasi bir-biriga bog‘langan bo‘lib, ketma-ket, bosqichma-bosqich tarzda bir-biri bilan o‘rin almashib, yagona boshqaruv siklini tashkil qiladi. Bunda axborot-tahliliy faoliyat boshqaruv harakatlarning deyarli barcha boshqa turlarini funksional ravishda bog‘laydi va o‘z mahsuloti bilan ta’minlaydi.

Har bir boshqaruv funksiyasida, o‘z navbatida, hajman ixchamlashgan, qisqartirilgan shaklda xuddi shu bosqichlar siklik ravishda o‘tib, ularni quyi funksiyalar sifatida belgilash mumkin.

Tashkiliy-ijro faoliyatidagi bosqichlarni, funksional darajalarni aniq belgilash maktab ichidagi boshqaruvning butun tizimida har bir bo‘g‘in (subyekt) faoliyatining mazmunini loyihalash imkonini beradi.

Maktab rahbarlari va pedagogik jamoa o‘rtasida funksional vazifalarning ilmiy va amaliy asoslangan taqsimoti ta’lim-tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Iqtidorli bolalar maktab-internatining tashkiliy tuzilmasida funksiyalar taqsimoti. Birinchi daraja – strategik – asosiy yo‘nalishni belgilaydi va maktabni rivojlantirish yo‘llarini ishlab chiqadi.

Direktor – ta’lim muassasasini iqtidorli bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internat sifatida rivojlantirish, pedagoglarning ijodiy o‘sishi uchun sharoit yaratadi, maktabning faoliyat ko‘rsatishi va rivojlanishi jarayoniga to‘liq javobgarlikni o‘z zimmasiga oladi va boshqaradi.

Maktabning ota-onalar umumiy qo‘mitasi va O‘quvchilar kengashi maktabning mikro- va makro-jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni amalga oshiradi. Ularning faoliyati jarayonida iqtidorli bolalar uchun ixtisoslashtirilgan

maktab-internatda bo‘lib o‘tayotgan voqea va tadbirlar haqida jamoatchilik fikri shakllanadi.

Pedagogik kengash (har qanday maktabda bo‘lgani kabi) – bu pedagogik jamoa faoliyatida birinchi navbatda axborot-yo‘naltirish funksiyasini bajaradigan doimiy organdir. Shu sababli yig‘ilishlar tavsiyaviy va aniqlovchi xarakterga ega (semestr, yil natijalari sarhisobi), bundan tashqari, jamoani umumiy rag‘batlantirish muammolari hal qilinadi va fan yutuqlari va ushbu nazariy ishlanmalarni maktabning kundalik amaliyotida joriy etish to‘g‘risida axborot aks ettiriladi.

Sinov-tajriba va innovatsion ishlar kengashi yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Uning maqsadi bolalarning iqtidorini o‘rganish va rivojlantirish bo‘yicha tajriba-sinov faoliyatni rivojlantirish rejimini ta‘minlashdan iborat. Asosiy vazifasi – bolalar iqtidorini rivojlantirishning yangi usullari, texnologiyalari, innovatsion jarayonlarini sinovdan o‘tkazish; rivojlantiruvchi kurslar – ularning diagnostikasi; iqtidorli bolalar bilan ishlash sohasidagi davlat standartlari va meyoriy hujjatlarga muvofiq o‘quv rejalari va ta‘lim dasturlariga tuzatishlar kiritish; “harakatda tadqiqot” usullarini rivojlantirish; iqtidorli bolalar bilan ishlash tizimi; ijodkor shaxsni rivojlantirish va boshq.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, tizimli va dasturli-maqsadli yondashuvlar asosida biz ta‘lim tizimini boshqarishning nafaqat uning tashqi mazmunini, balki ichki xususiyatlarni ham belgilab bergan tamoyillari (rejalilik, samaradorlik, optimallik, dinamiklik, uzluksizlik va sikliklik) asosida qurilgan modelni ishlab chiqdik. Ushbu turdagi pedagogik tizimlarni ishlab chiqishda ushbu tamoyillarga amal qilish, bizning tadqiqotlarimizga ko‘ra, ochiqlik, murakkablik, ko‘p jihatlilik, texnologiklik va yaxlitlik kabi xususiyatlarga ega bo‘lishini ta‘minlaydi. Ochiqlik tizim va tashqi muhit o‘rtasidagi aloqalarning mavjudligini aks ettiradi, bu esa pirovard natijada uning mazmuni va rivojlanishining asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi. Murakkablik – tizimning iyerarxik tuzilishi, uning tuzilma darajalarining o‘zaro bo‘ysunishi va o‘zaro ta‘siridir. Ko‘p jihatlilik tizim ishlashi natijasiga ta‘sir qiluvchi ko‘p sonli omillarni hisobga olish zarurligini tavsiflaydi. Texnologiklik biz qurgan model doirasida boshqaruv faoliyatini algoritmash va uning samaradorligi bilan bog‘liq. Yaxlitlik tizimda ko‘zda tutilgan barcha protseduralar to‘liq amalga oshirilganligi shartida ko‘zlangan natijaga erishish imkoniyatini anglatadi.

Adabiyotlar:

1. Колодий Николай Владимирович. Управление развитием детской одаренности в условиях специализированной школы-интерната для одаренных детей : диссертация ... кандидата педагоги-

ческих наук : 13.00.01 / Колодий Николай Владимирович; [Место защиты: Челяб. гос. пед. ун-т].- Челябинск, 2007.- 190 с.: ил. РГБ ОД, 61 07-13/2300.

2. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абуль-ханова-Славская.-М.: Наука, 1980.- 324 с.

3. Байтукова Б.О. Педагогика и психология одаренности школьников: учебное пособие для учителей, психологов и студентов психолого-педагогических специальностей / Б.О. Байтукова; Под ред. У.Б. Жек-сембаевой, А.К. Саговой. Алматы, 2002. - с. 193-215.

4. Винтер Е.И. Педагогическое стимулирование как фактор профессионально-творческой подготовки будущего учителя: Дис.канд. пед.наук: 13.00.08 / Е.И. Винтер; Челяб. гос. пед. ун-т. Челябинск, 2004-178 с.

5. Инновационно-педагогическая деятельность по проблеме одаренности в Казахстане / под ред. А.К. Саговой, Ж.Б. Самуратовой. Астана: Да-рын, 2004. - 248 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada biz qurgan modelning mohiyatini ochib berishdan oldin shuni ta'kidlaymizki, iqtidorli bolalar uchun maktab-internat kabi katta, murakkab, sun'iy pedagogik tizimni yagona tarzda ifodalab bo'lmaydi. Tizim komponentlarining substrat bir jinsliligi xususiyatini buzilishini oldini olish imkoniyati uning holati va faoliyatining turli jihatlarini tavsiflovchi modellar to'plamini qurishdan iborat bo'ladi.

РЕЗЮМЕ

Прежде чем раскрыть суть построенной нами в этой статье модели, отметим, что такая большая, сложная, искусственная педагогическая система, как школа-интернат для одаренных детей, не может быть представлена единым образом. Возможность предотвращения нарушения свойства однородности субстрата компонентов системы будет заключаться в построении набора моделей, описывающих различные аспекты ее состояния и функционирования.

SUMMARY

Before revealing the essence of the model we built in this article, we note that such a large, complex, artificial pedagogical system as a boarding school for gifted children cannot be expressed in a single way. The possibility of preventing the degradation of the substrate homogeneity property of the system components would be to construct a set of models describing various aspects of its state and functioning.